

7. В руски ръкописен сборник, № 35 от сбирката на Московската духовна академия, л. 77: Слово ^{св.}сто Григорія папы римскаго (вж. О. М. Бодянский. О времени происхождения славянских писъмен. М., 1855, с. XVIII. Примечания).

8. В руски ръкописен Златоуст, № 18 (146) от сборката на Московската духовна академия, за което известява Николски, като казва, че словото нерядко „надписывается иначе, напр. в Златоустниках: въ неделю 1-ю слово Иоанна Златоустаго о почитании книжном (Леонид. Рукописи Московской духовной академии, Вып. II, № 18 (146), с. 102) и т. под. (вж. Н. К. Никольский. Материалы для поверенного списка русских писателей и их сочинений (X—XI в. в.). СПб., 1906, с. 202).

9. В руски ръкопис от сбирката на Вяземски, XIX в., № CVII, което известява Николски: „Кроме Изборника Святослава 1076 г. (. . .), слово некоего калугера встречается в многочисленных списках Златоуста, но в редакциях неоднобразных (срв.: Рукописи ки. Вяземского, № CVII, с. 112—113, сборник XIX в.). Списки Златоустника надеемся перечислить в одном из дальнейших выпусков настоящего труда“ (вж. Н. К. Никольский. Материалы. . ., с. 203).

В текстуално отношение двата преписа на „Слово за четенето на книгите“ — в сборника от 1076 г. и в Панагюрския сборник — са съвсем близки, почти еднакви. В Панагюрския препис има някои пропуски на изрази и думи, може би неволни грешки или пък се дължат на подложката, от която е преписвано. Има доста морфологични разлики, напълно естествени за български книжовен паметник от XVI в. Например още в самото начало е пропусната думата к н и ж ъ н о ъ. Изпусната е фразата: „Не речи оусты тѣяно изглаахъ, нъ и въ сърдци съкряхъ, да не съгрѣшѣ тебѣ“ и др. Има замаяна или промяна във формата на думи...

Сборник 1076 г.

почетанѣ
тришѣдѣ
сѣгрѣшѣ
истиннѣ
оузда
книгѣ ѿ
сѣставитѣ
правѣдникѣ
почитаниѣ
воинѣ
размѣслѣ срдчѣнѣ
не сѣкрѣи
нѣ отѣ разоума и срдѣ
не пооучѣнѣштѣ
обрѣтѣ
нарече
сѣ такѣ дарѣ
послоушѣи
разоумѣнѣ
оушѣи
силѣ
послоушѣи тѣ
житѣ
многѣ
сѣпѣрѣ
подѣгнуѣшѣ

Панагюрски сборник

прочитаніе
 три крати
 съгрѣшаѣ
 истыннаго
 оуза
 книги
 ставит
 книжникъ
 поучениѣ
 воинныкоу
 разоумъ и мысль
 не скри бо
 нѣ ѿ срца разоумъ
 не поучѣтисѣ
 ѡбрѣте
 рече
 не такъ даръ
 послѣшаѣще
 оумнима
 ѡчина
 силь
 послоушати
 жити
 мнозѣхъ
 испрѣва
 подвигше сѣ

стѣхъ книгѣ
и сими подвигѣмъса
боудемъ

стѣмъ книгамъ
и мисльнимъ подвигѣмъ сѣ
ведемъ

Срещат се и някои добавени изрази. Например грѣтани моемоу; ѿ хѣмъ бозѣ нашемъ, емоуже слава съ ѿдемъ и сноѣмъ и ннѣ.

Няколко думи и за заглавието на тази творба. Тук също се забелязват разлики, имащи важно значение. В руския текст от 1076 г. словото се дава от името на „нѣкоего калоугера“. В ръкописа думата калоугера не личи добре, но всички руски издатели на паметника дават тази дума. В българския ръкопис от XVI в. вместо калоугера стои чрьноризица. Ето двата наслова: Симеонов сборник от 1076 г.: Слово нѣкоего (калоу)гера о чь(тении) книгѣ. — Панагюрски сборникъ: Изборникъ. Нѣкоего чрьноризица слово. Доколкото мога да съдя от снимките, поместени в изданието „Изборник 1076 года“ (Москва, 1965, рис. 4 и 5), вижда се, че разчитането на наслова не е точно, или поне не е сигурно. Пък не е и пълно — защото след думата книгѣ има още няколко букви, неотбелязани в изданието. Тук едва ли стои думата калоугера, защото навсякъде в същия ръкопис вместо нея се посочва думата чрьноризьць или чрьноризьцьѣ. Калоугеръ сесочи от издателите само в началото на книгата, в първия неин наслов. Повече по този въпрос няма да говоря, той е от компетенция на колегите-езиковеди. Ще отбележа само това, че дума калоугеръ е засвидетелствувана по други руски и южнославянски ръкописи от XIII в. насам (например Устюжска кормчая). Тя не се среща в най-старите български ръкописи (глаголически и кирилски). Липсва даже в „Беседа против богомилите“ от Презвитер Козма.

В наслова на съчинението за четенето на книгите, което намираме в Панагюрския сборник, е особено важно наличието на думата Изборникъ. След думата Изборникъ е поставена точка, а след това започва заглавието на творбата: Изборникъ. Нѣкоего чрьноризица слово. Значи, имаме работа с две обособени смислови единици (понятия). Думата изборникъ е изключително рядка в старите славянски ръкописи. Позната е по Симеоновия сборник от 1073 г., в бележката на преписвача дяк Йоан: Написа ѿваннъ диакъ изборникъ съ великоуоумоу князю Свѣтославоу. Тази дума е известна още по два стари руски ръкописа: Изборник до 1300 г. и т. нар. Паисиев сборник от XIV—XV в. Среща се и в Михановичевия хомилар, ръкопис от XIII в., сръбска редакция.

Какво значи този факт? Откъде иде думата изборникъ в Панагюрския ръкопис, и то в пряка връзка с началото на съчинение на руския ръкопис от 1076 г.? Думата е рядка и между южните славяни. Ясно е следователно, че трябва да се допуска нещо общо, някаква, макар и далечна връзка между тях. За пряка връзка и дума не може да става. Най-вероятно е сред южните славяни да е имало копие от Изборника от 1076 г. или ръкопис, близък нему по съдържание. От такъв ръкопис съставителят на Панагюрския сборник е заел въпросното „Нѣкоего чрьноризица слово“, както и още едно съчинение, включено в неговия сборник. При такава положение следва да допуснем, че южнославянският препис на сборника от 1076 г. е носел заглавие Изборникъ, че в него първо по място е било съчинението за четенето на книгите, както е и в ръкописа от 1076 г. Че такъв южнославянски препис на сборника от 1076 г. се е разпространявал на юг (между българи, сърби и румъни), се вижда и от обстоятелството, че в Панагюрския ръкопис има и друга творба, пряко свързана с ръкописа от 1076 г. Става дума за съчинението „Почуение на един баща към своя син“, което идва непосредствено след „Нѣкоего чрьноризица слово“, т. е. точно така, както е и в сборника от 1076 г. Ето двата наслова:

Сборник от 1076 г.

Слово нѣкоего оца къ сноу
своемоу словеса дшепользнаѣ

Панагюрски сборник

ѿ нѣкоего ѿца къ сноу своему сло-
веса ѿ дше полезни. ѿ блви

На особеностите и значението на това слово-поучение тук няма да се спирам. То ще бъде предмет на друга публикация.

Сборникът от 1076 г. е руски ръкопис, но в него има чувствителни следи от български езикови черти, дължащи се на подложката, от която е преписвано. Това е добре известно в науката. По-важно в случая е да се изнесат някои по-старинни български езикови форми, които се срещат в Панагюрския препис на „Нѣкоего черноризица слово“, като бъдат съпоставени със съответните места в Изборника от 1076 г.

Сборник 1076 г.

испытаюшти
възишють
не тѣшиса
дроугна
глють
словеса та
обращаѣса
сѣгрѣшѣ
рекоу
оружіе
да разоумѣю
глеть
тѣсашта
въспѣть
възрадоуѣса
многоу
послоушанѣмъ
рекоуште
прилежааху
начѣтъкъ
поуть
творяще
волю

Панагюрски сборник

испитаѣще
възищѣт
не тѣщисѣ
дроугиѣ
глѣть
словеса та
ѡбращаѣсѣ
сѣгрѣшаѣ
рекѣ
ѡрѣжіе
да разоумѣѣ
глѣть
тѣсаща
въспѣт
възрадоуѣса
многоѣ
послѣшаѣще
рекѣще
прилежахѣ
начѣтокъ
пѣть
творяще
волѣ

Примерите показват, че в редица случаи в Панагюрския сборник са запазени по-старинните български езикови черти, които в руския препис са с особеностите на руския език — например испитаѣще, глаголѣть, рекѣ, орѣжіе, рекѣще, пѣть, творѣще и др. Този факт на свой ред говори за наличието на южнославянски, респ. български препис на Изборника от 1076 г., от който книжовникът е заемал градиво. Такъв характер имат също съпоставките на текста и на другото съчинение в двата сборника — „Поучение на един баща към своя син“.

В науката все още не е уточнен произходът на „Слово нѣкоего калюгера (чръноризца) о чьтеніи книгъ“. Преобладава схващането, че то е славянско съчинение; според едни учени възникнало е в България, а според други — то е руска творба. По думите на А. Х. Востоков това слово с „по-видимому, оригинальное произведение словенского, не перевод с греческого; и, может быть, относится к X или еще к IX веку, а потому оно особенно любопытно как выражение мыслей новопросвещенного словенина о драгоценной науке книжной, которую он приобрел вместе с христианством“¹. Този

¹ Цитирано по книгата „Изборник 1076 года“. М., 1965, с. 11.

висока оценка заляга във всички изследвания върху сборника, появили се след Востоков, на които обаче няма да се спирам. Ще посоча само две-три изказвания на видни руски учени. Според Ф. Буслаев въпросното слово е „вероятно с л а в я н с к о е сочинение. Замечателно, между прочим, по упоминанию о славянским первоучителе Кириле Философе и о его житии.“¹

Н. Николски обобщава: „Указание на русское или по крайней мере славянское происхождение памятника можно усматривать в словах: „Послушан ты житъ святааго Василия и святааго Йоанна Златоустааго и святааго Кирила философа и инѣхъ много святыхъ“. . . Но содержание и словарный материал („свѣдѣнія“ и т. под.) п р и б л и ж а ю т п а м я т н и к к б о л г а р с к о й п и с ь м е н н о с т и (срв. Златоструй) и к той мало изученной группе сочинений, которые сосредоточиваются на вопросах об учителях, о способах понимания книг и их прочтении.“²

Въпреки извършената досега извороведческа работа гръцки текст на словото не е открит, което на свой ред потвърждава рано изказаната мисъл на Востоков за славянски произход на тази творба. Пък и едва ли би се намерил такъв гръцки текст в цялост, защото словото по съдържание тясно се свързва със славянска действителност. Особено важно в него е посочването името на създателя на славянската писменост Кирил Философ. В подкрепа на тази мисъл е и фактът, че познатите преписи на словото сочат няколко имена като автори на творбата: Йоан Златоуст (вилненски препис и др.), пророк Давид (киевски препис), Григорий папа римски (няколко преписа). Тук заслужава да се припомни следната мисъл на А. И. Соболевски: „О поучении Григория „папы римского“ (. . .) можно сказать лишь то, что оно — один из вариантов слова „Нѣкоего калугера“ о чтении книг, находящегося в Святославовом Сборнике 1076 года и п р и н а д л е ж а щ е г о , н е с о м н е н н о , ю ж н о с л а в я н с к о м у а в т о р у.“³ Важно е, че Соболевски изказва тази мисъл във връзка с вестите и своите схващания за книжовното наследство на старобългарския малко проучен писател Григорий Мних. Недоизказаната мисъл на Соболевски е, че Григорий Мних е може би автор на „Слово нѣкоего калугера о чтении книг“. Темата на съчинението, простотата на разказа, неговият лек и понятен езиков изказ напомнят за характера на творчеството на този наш книжовник. Въпросът заслужава специално и по-основно проучване.

*

Наличието на две съчинения от Симеоновия сборник — 1076 г., поместени в български ръкопис от XVI в., е показателно. Още по-показателно е, че в текстово отношение те се покриват със съответните творби в сборника от 1076 г., като показват някои типични български езикови особености. Този факт има важно значение относно първоначалното възникване на прочутия сборник от 1076 г. Изнесените материали укрепват тезата за български произход на сборника, отпосле пренесен и преписан в Русия през 1076 г., теза, както вече бе посочено, изтъквана от видни руски учени още от миналия век. Издирванията в тази насока трябва да продължават, да се оповестят още южнославянски преписи на творби, намерили място в сборника. Особено важно би било, ако се намерят преписи не от „Поучение за четенето на книгите“ и „Поучение на един баща към своя син“, които срещаме в Панагюрския ръкопис, а преписи от други съчинения, влезли в сборника от 1076 г. Така ще се разшири базата за наблюдения, сравнения и изводи за връзката между тях и руския сборник от 1076 г.

¹ Ф. Б у с л а е в. Историческая хрестоматия. М., 1861, с. 299—300.

² Н. Н и к о л ь с к и й. Материалы для повременного списка русских писателей и их сочинений (X—XI вв.). СПб., 1906, с. 202—203.

³ А. И. С о б о л е в с к и й. Два русских поучения с именем Григория. — Известия ОРЯС, XII, 1907, кн. 1, с. 252—253.

СЛОВО ЗА ЧЕТЕНЕТО НА КНИГИТЕ

(По случай 1100 години от преписването на Симеоновия сборник през 1076 г.)

Боню Ангелов

С името на цар Симеон (893—927) се свързват два големи сборника с енциклопедичен характер. И двата са запазени по руски преписи и са известни под имената Симеонов (Светославов) сборник от 1073 и Симеонов (Светославов) сборник от 1076 г. Върху тях, върху тяхното съдържание и значение в развитието на българската и руската литература е писано много. През 1974 г. в Ленинград се проведе симпозиум с участието на съветски и български учени, посветен на сборника от 1073 г. През настоящата година пак в Ленинград е проведена конференция върху сборника от 1076 г. Въпреки богатата научна литература върху сборниците все още остават неизяснени редица въпроси, свързани с техния произход, първоизвори. Това особено важи за сборника от 1076 г., за който мнозина учени пишат, че е възникнал на руска почва. Изясняването на този важен въпрос обаче се нуждае от изнасяне на нови материали, нужни са нови извороведчески проучвания и по-широка съпоставителна работа. Тази работа трябва преди всичко да се изрази в дирене на преписи (ако не на пълно копие) на отделни съчинения, поместени в сборника. Колкото по-старинни са тези преписи, толкова по-ценни са те. Особено ценни ще се окажат преписи, открити в български, сръбски и румънски ръкописи, защото те ще допринесат за разкриване на тяхната връзка с руския препис от 1076 г., а следователно ще хвърлят светлина относно произхода на сборника.

Както е известно, досега пълно копие-препис на сборника от 1076 г. не е намерено; има само преписи на негови съчинения, поместени в руски ръкописни сборници — Измарагд, Пчела и др. Поради това всяка нова находка от този род има важно значение за историята и ролята на сборника в живота на българи и руси. Значението на такъв препис е още по-голямо, когато той се намира в южнославянски ръкопис, какъвто досега не е познат. В настоящото научно съобщение става дума именно за такъв неизвестен досега южнославянски, по-точно български препис на началното съчинение в сборника, на съчинението за ползата от четенето на книгата.

Още първите руски учени, които проучват сборника от 1076 г. и пишат за него, обръщат внимание на съчинението „Слово нѣкоего калуугера о чѣтении книгѣ“, с което започва самият сборник.¹

Такъв препис е поместен в известния в славистичната наука „Панагюрски сборник“ български ръкопис от XVI в., съдържащ много апокрифни творби (С., Народна библиотека „Кирил и Методий“, № 433). Текстът е на листове 156об—158 и има заглавие: Изборникъ, нѣкоего чрьноризца слово.

Начало: Добро ꙗ, братіе, прочитаніе паче вѣсѣмому христѣаниноу. . .²

¹ А. Х. Востоков пръв обнародва част от словото в „Славянская хрестоматія“, издадена от И. Пенински (СПб., 1828, с. 252).

² Б. Цонев. Опис на ръкописите. . . I. С., 1910, с. 447.

Макар тази вест да е направена достояние на науката от Б. Цонев още през 1910 г., досега тя оставаше неизползувана, никой от учените след него не пише за въпросното слово, а следователно не уточнява неговия произход и връзка с втория Симеонов сборник от 1076 г. Впрочем в българската научна книжнина няма специално по-голямо проучване нито за сборника изобщо, нито за това съчинение, нито пък текстът му е издаван у нас. Единствен прсф. Е. Георгиев отделя за него повечко редове в книгата си „Разцветът на българската литература в IX—X в.“ (С., 1962, с. 296). Той пише: „Слово на един калугер за четенето на книгите не е поставено случайно в началото на сборника; то служи като негов увод. Изтъква на преден план една важна задача на момента, в който образоването намира път към славяните. В епохата е особено нужно да се разясни значението на книгата, да се утвърди тя и в това отношение статията представя популярен паралел към забележителния „Проглас към евангелието“, който призовава славяните да се обърнат към „писаното слово...“. Трябва да обърнем внимание и на еднаквото начало на двата Симеонови сборника: първият (Сборник от 1073 г.) възпява в увода си „книголюбieto“, докато вторият, от 1076 г. (който навърно е възникнал по-рано, докато Симеон е бил още княз), изтъква ползата от четенето на книги и поучава как трябва те да се четат. Статията е написана умно и със замах.“

Добре известно е, че в науката има спор относно произхода на сборника от 1076 г. — спори се дали първоначално е бил написан в България за цар Симеон и после пренесен в Русия, дето от него е направен препис през 1076 г. за княз Светослав, или е възникнал в Русия, като не се изключва все пак да са използвани и някои български ръкописи, отнесени там. За разрешаването на този проблем важно значение има и наличието на български и изобщо южнославянски преписи от съчинения, поместени в сборника от 1076 г. Един от тях е преписът на „Слово за четене на книгите“ в Панагюрския сборник.

В леко изменен вид това съчинение се среща в старата руска книжнина — някои пасажии са изпуснати, други са прибавени, включени са още имена, които се сочат на славянските книжовници като примери за подражание — Ефрем Сирин, Григорий Богослов и др. Понеже не разполагам с текста на всички преписи, които днес са ми известни, тук ще посоча преписите, без да ги разделям на първична и вторична редакция.

И така освен преписа в Симеоновия сборник от 1076 г. мога да посоча и следните преписи:

1. В ръкопис от XV в., № 886 от сбирката на Н. П. Погодин (Ленинград — ГПБ), л. 8. В наслова е даден под името на Григорий, папа римски (вж. А. И. Соболевский. Два русских поучения с именем Григория. — Известия ОРЯС, XII, 1907, кн. I, с. 252).
2. В руски ръкопис от 1514 г., № 1777 от сбирката на Уваров (Москва — ГИМ), л. 1. В наслова е даден също под името на Григорий, папа римски (вж. А. И. Соболевский. Пос. съч., с. 252). И при двата преписа Соболевски не дава текстови извадки.
3. В руски ръкописен сборник Златоуст, от 1555 г., № 182 от сбирката на Румянцовския музей (Москва — ГБЛ), л. 252—253: Слово о почитаніи книжномъ (вж. А. Х. Востоков. Описание русских и словенских рукописей Румянцовского музеума. СПб., 1842, с. 231).
4. В руски ръкопис Златая цепь, XVI в., № 13 от сбирката на Николски — Ленинград, Академична библиотека, л. 7—8: Иже въ стыхъ отца нашего Григорія папы римскаго о почитаніи книжѣмъ.
5. В руски ръкописен сборник — Патерик печорски, XVI в., № 86 от сбирката на Публичната библиотека във Вилно, л. 284: Слово Юнна Златоустаго о почитаніи книжнемъ (вж. Ф. Н. Добрянский. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки. Вильно, 1879, с. 282). В ръкописа има и други съчинения, препоръчващи четенето на книгите, като се свързват с имената на Йоан Златоуст и Ефрем Сирин.
6. В украински ръкописен сборник от XVII в., № 4713 от сбирката на Иван Франко — Киев, Институт „Т. Шевченко“. На с. 511—513 (така страници, а не листове) словото е дадено като творба на пророк Давид: Слово стго Двѣхъ пророка о книгахъ.